

عنوان

ویژگی های عمل صالح در قرآن و روایات

فاطمه سنجولی^۱

چکیده

بدون تردید نظام تربیتی دین مبین اسلام، نظامی است جامع و کامل؛ منطبق بر آموزه های تربیتی، مشتمل بر منابع قرآن، احادیث و روایات ائمه اطهار (ع) که همچون مشعلی هدایتگر افکار، اندیشه و اعمال انسان هاست. اعمالی که با واژه های متعددی همچون: خیر و شر مورد ارزیابی قرار می گیرند. در این میان «عمل صالح» از جمله اعمال برتر انسان از لحاظ برتری کیفیت در مقایسه با دیگر اعمالش است؛ زیرا فقط برای رضای خدا، در جهت رشد فکر و تغییر روح و نیل به سعادت انجام می شود و انجام دهنده هیچ نیت مادی و پاداشی از عمل خود ندارد. مقاله حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی، از روش اسنادی و با استفاده از مدارک کتابخانه ای با هدف «بررسی ویژگی های عمل صالح در قرآن و روایات» درصدد است به این سؤال پاسخ دهد که: عمل صالح از چه ویژگی هایی برخوردار است؟ نتایج نشان می دهد ویژگی های عمل صالح عبارتند از: اطاعت از خدا، پیامبر اکرم (ص) و اولیاء الله، نیت و انگیزه الهی، انجام فرامین الهی و رعایت مسائل اخلاقی (اعمالی که خدا آنها را قبول دارد) همچون: اقامه نماز، پرداخت زکات، تواصي به حق و تواصي به صبر، جهاد، تحمل سختی ها، مواسات، کمک و همدردی با برادران دینی، احسان به والدین، خویشان، یتیمان و مسکینان، خوش رفتاری و خوش گفتاری، علم، توبه، روزی حلال و اخلاص.

کلید واژه ها

عمل، صالح، عمل صالح، قرآن، روایات

^۱ سطح ۲؛ مدرسه علمیه الزهراء (س) آزادشهر

مقدمه

طبق آموزه های دین اسلام؛ هدف خداوند متعال از آفرینش انسان نائل گردیدن انسان به کمال مطلوب الهی، قرب الی الله و مقام جانشینی خداست آن جا که می فرماید: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ»^۱ و موفقیت دستیابی به این مرتبه والا بنا به فرموده قرآن کریم تنها با بندگی و جهاد با نفس میسر است ولاغیر؛ «و ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُون»^۲.

واضح است بندگی و جهاد بایستی طبق شناخت حقیقی، یقین و ایمان واقعی و شریعتی راستین و مورد اطمینان، اجتهادی قرآنی - اهل بیته صورت گیرد تا حیات فردی و اجتماعی را در ابعاد مختلف پاک نموده، مطلوب نظر خداوند قرار گیرد و در نهایت به رشد و کمال مادی و معنوی بشر و جامعه منتج گردد. بر همین اساس، دین اسلام همواره سفارش می کند مسلمانان با تحقیق، تعقل و تدبر طبق رهنمودهای قرآن و عترت؛ خداشناسی، هستی شناسی، انسان شناسی و ... خود را تکمیل نموده سپس بر همان اساس و با بهره مندی از عقل عملی و سیره الگوهای کامل الهی؛ حضرت محمد(ص) و ائمه اطهار(علیهم السلام) به خداشناسی، خودسازی و تخلق به اخلاق الهی پردازند و صفات و رفتار خود را ثقلینی ساخته؛ جامعه خود را اسلامی بارآورند تا زمینه ساز حکومت علوی قرار گیرد و این امر مهم تحقق نمی یابد مگر با اقدام خالصانه به معرفت، محبت و اطاعت خدا و پیامبر اکرم(ص) و ائمه اطهار(علیهم السلام) و تبلیغ این مکتب و مذهب اصیل و قیام آن^۳.

^۱سوره انشقاق، آیه ۶

^۲سوره ذاریات، آیه ۵۶

^۳سبحانی، فرهنگ عقاید و مذاهب اسلامی، ص ۴۲.

مطالب فوق؛ عنایت قرآن به موضوع «عمل صالح» را بسیار مشهود و چشمگیر نشان داده است؛ عملی که نشانه وجود ایمان در قلوب و مایه تجلی و درخشش آن در زندگی است. با توجه به موضوع حاضر و بررسی های صورت گرفته در این زمینه باید گفت هیچ گونه سابقه تحقیقی اعم از کتاب، پایان نامه یا مقاله در این زمینه مشاهده نشد و اکثر سوابق موجود در بحث عمل صالح و آثار آن بوده و فقط به بررسی ویژگی های عمل صالح در قرآن و روایات نپرداخته است. به عنوان نمونه کتبی چون: «عمل صالح از دیدگاه قرآن» تألیف صدر (۱۴۰۰ق)، «ایمان و عمل صالح» اثرشکری پینودی (۱۳۹۹)؛ «عمل صالح از نظر قرآن و سنت» تألیف بادرانی (۱۳۹۷)؛ «معناشناسی عمل صالح» اثر اکبری راد (۱۳۹۵)؛ «عناصر شخصیت انسان: عقل، دین، حیا و عمل صالح» تألیف انصاریان (۱۳۹۴)؛ «ویژگی های عمل صالح از دیدگاه قرآن و روایات با توجه به درآمدهای حرام» تألیف وحیدی (۱۳۹۲) و «عمل صالح و مصادیق آن در قرآن کریم» اثر اکبری راد (۱۳۸۸).

علاوه بر کتب فوق؛ پایان نامه و مقالاتی نیز در این زمینه انجام شده است. مانند: «رابطه عمل صالح با پذیرش ولایت اهل بیت (علیهم السلام) از منظر المیزان» اثر عجمین (۱۳۹۹)؛ «معناشناسی عمل صالح در قرآن کریم: رویکردی ساخت گرا» اثر احمدزاده (۱۳۹۸)؛ «بازخوانی مفهوم عمل صالح و دلالت های تربیتی آن بر مبنای نظریه انسان عامل» اثر الهام یوسفی همدانی (۱۳۹۸)؛ «فرایند شکل گیری عمل صالح از منظر قرآن کریم» اثر مولودی (۱۳۹۶).

اهمیت عمل صالح از آن جهت است که چون این عمل مبتنی بر درجه بالایی از معرفت و بصیرت است؛ لذا به عنوان نقشه راه و تدبیر کامل در حیات مؤمنان ایفای نقش می کند و علاوه بر تکامل روحی و معنوی انسان؛ سبب دستیابی او به حیات طیبه نیز می شود.

با وجود اهمیت بالای این موضوع؛ تبیین حقایق دین از جمله «عمل صالح» که نقش مهمی در رسیدن انسان به سعادت دارد؛ از کارهای ضروری است. بنابراین؛ ضرورت ایجاب می نماید تا با تدوین و نگارش این قبیل موضوعات و پژوهش در ابعاد گوناگون آن به بستر سازی کمی و کیفی این موضوع پرداخته و زمینه رشد فکری خود و دیگران در قبال این سفارش اکید اسلام فراهم شود. از این رو؛ محقق در این مقاله در تلاش است به بررسی «ویژگی های عمل صالح در قرآن و روایات» بپردازد و به این سئوال پاسخ دهد که: عمل صالح از چه ویژگی هایی برخوردار است؟

تعریف مفاهیم

مفهوم عمل

واژه عمل در لغت به معنای کار، کردار، فعل، رفتار، پیشه^۱ و در اصطلاح عبارت است از: قصد و اراده انسان؛ کوشش و خسته شدن در کار؛ تحقق حالات باطنی با قصد و اختیار در خارج^۲ کاری که از روی عقل و فکر انجام شده باشد^۳ یا هر فعلی که از روی قصد انجام شود و اخص از فعل باشد.

مفهوم صالح

^۱ معین، فرهنگ معین، ذیل واژه.

^۲ دهخدا، فرهنگ لغت فارسی، ذیل واژه.

^۳ ابن منظور، لسان العرب، ج ۲، ص ۵۱۶.

^۴ عسگری، الفروق اللغویه، ص ۱۲۷.

^۵ مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۸، ص ۲۷۳.

^۶ قرشی، اقرب الموارد، ص ۴۴.

^۷ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۳۵۱؛ ابن فارس، مقایس معجم مقاییس اللغة، ج ۴، ص ۱۴۵، ۳۵۱ و ۵۱۱.

واژه صالح از ریشه صلح در مقابل فساد؛ درباره ذات، اندیشه و عمل به کار می‌رود^۲ و به معنای: درستکار، نیکوکار؛ باقی بودن هر چیز به مقتضای طبع اصلی اش تا آنچه خیر و فایده در خور آن است، بر آن مترتب گردد بدون آنکه به خاطر فسادش چیزی از آثار نیک آن تباه گردد.^۱

با تدبر در آیات قرآن کریم به نظر می‌رسد واژه صلاح در همان معنای لغوی خود به کار رفته است آنجا که خداوند متعال می‌فرماید: «الذين يفسدون في الأرض ولا يصلحون»^۳؛ «وَأَصْلَحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»^۴.

مفهوم عمل صالح در قرآن، روایات و تفاسیر از تدبر و تأمل در آیات قرآن کریم چنین به نظر می‌رسد که از نظر خداوند متعال عمل صالح به هر عمل پسندیده در منطق عقل و فطرت؛ عمل صالح گفته نمی‌شود، بلکه عمل صالح عملی است که به طور خاص در تعالیم دینی به آن سفارش شده است: «ثواب الله خير لمن آمن و عمل صالحا». این آیه نشان می‌دهد عمل صالح؛ عملی است که در جهت طلب خشنودی خداوند بوده و شایسته ثواب باشد.

«والذين آمنوا و عملوا الصالحات لانكلف نفساً إلا وسعها أولئك أصحاب الجنة هم فيها خالدون ونزعنا مافي صدورهم من غلٍ تجري من تحتهم الأنهار و قالوا الحمد لله الذي هدانا لهذا و ما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله لقد جاءت رسل ربنا

^۱ ابن‌منظور، لسان العرب، ج ۲، ص ۵۱۶.

^۲ مصطفى، التحقيق في كلمات القرآن الكريم، ج ۶، ص ۳۲۲؛ راغب اصفهانی، المفردات في غريب القرآن، ص ۲۸۹.

^۳ ایزوتسو، مفاهیم اخلاقی دینی در قرآن مجید، ص ۴۱۴.

^۴ طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۵، ص ۴۰۰.

^۵ سورة شعراء، آیه ۱۵۲.

^۶ سورة أعراف، آیه ۱۴۲.

^۷ سورة قصص، آیه ۸۰.

^۸ طباطبایی، تفسیر المیزان، صص ۴۲۳-۴۲۱.

بدون تردید نظام تربیتی دین مبین اسلام، نظامی جامع است و آموزه های تربیتی آن در منابع قرآن و احادیث معصومین (علیهم السلام) همچون مشعلی هدایتگر اندیشه و اعمال بشریت است. در منظومه قرآنی، آنچه هویت اصلی انسان را شکل می دهد؛ عمل اوست. اعمالی که در قرآن کریم در قالب واژه های متعددی چون: خیر، برّ، عمل صالح و حسنه و در مقابل آنها واژه هایی چون شر، فسق و ... ارائه شده است. اما آنچه در حال حاضر از امور ضروری به شمار می رود و از اهمیت فراوانی برخوردار است؛ تبیین حقایق دین است که نقش مهمی در رسیدن انسان به سعادت دارد. یکی از این حقایق دینی که سبب دستیابی انسان به سعادت و قرب الهی می گردد؛ «عمل صالح» است؛ عملی که بیش از ۷۰ بار در قرآن کریم بر آن تأکید شده و روایات فراوانی از سوی ائمه اطهار (علیهم السلام) در این خصوص آمده است. نوشتار حاضر با هدف بررسی «ویژگی های عمل صالح از منظر آیات و روایات» از روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از اسناد و مدارک کتابخانه ای صورت گرفته است. نتایج نشان دهنده آن است که: «عمل صالح» عملی است که در متن دستورات شریعت به آن امر شده و توسط ائمه اطهار (علیهم السلام) به امت هایشان ابلاغ می گردد و شامل همه امور پسندیده ای است که آسایش فردی، ادای حقوق اجتماعی و تحکیم ارتباط بنده با خدا را دربر می گیرد و متصف به دو رکن اخلاقی و جوارحي است. برخی از مهمترین ویژگی های عمل صالح از دیدگاه آیات و روایات عبارتند از: اطاعت از خدا، پیامبر اکرم (ص) و اولیاء الله، نیت و انگیزه الهی، انجام فرامین الهی و رعایت مسائل اخلاقی (اعمالی که خدا آنها را قبول دارد) همچون: اقامه نماز، پرداخت زکات، تواصي به حق و تواصي به صبر، جهاد، تحمل سختی ها، مواسات، کمک و همدردی با برادران دینی،

احسان به والدین، خویشان، یتیمان و مسکینان، خوش رفتاری، خوش گفتاری، علم، توبه، روزی حلال و اخلاص.

منابع و مأخذ

- ابن کثیر دمشقی، ابوالفداء اسماعیل بن عمر، **تفسیر القرآن العظیم**، بیروت: دار الفکر، ۱۴۰۱ق.
- ابن فارس، احمد، **مقاییس معجم مقاییس اللغه**، تهران: انتشارات علوم اسلامی، ۱۴۰۴ق.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، بیروت: دارصادر، ۱۴۱۴ق.
- احمدزاده، سیدمصطفی، **معناشناسی عمل صالح در قرآن کریم**:- رویکردی ساختگرا، **نشریه آموزه های تربیتی در قرآن و حدیث**، شماره ۲، ۱۳۹۸ ش.
- اکبری راد، طیبه، **عمل صالح و مصادیق آن در قرآن کریم**، تهران: نشر کویر، ۱۳۸۸ ش.
- اکبری راد، طیبه، **معناشناسی عمل صالح**، تهران: نشر دانشگاه تهران، ۱۳۹۵ ش.
- انصاریان، حسین، **عناصر شخصیت انسان: عقل، دین، حیا و عمل صالح**، تهران: نشر دارالعرفان، ۱۳۹۴ ش.
- ایزوتسو، توشیهیکو، **مفاهیم اخلاقی دینی در قرآن مجید**، مترجم: فریدون بدره ای، تهران: فروزان روز، ۱۳۸۸ ش.
- آلوسی، شهاب الدین، **روح المعانی**، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق.
- بادرانی، زهرا، **عمل صالح از نظر قرآن و سنت**، تهران: نشر زعیم، ۱۳۹۷ ش.
- بحرانی، سیدهاشم الحسینی، **البرهان فی تفسیرالقرآن**، بیروت: مؤسسه البعثه، ۱۴۱۹ق.
- بیضاوی، عمر بن محمد، **تفسیر بیضاوی**، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۶ق.

حرانی، ابن شعبه، **تحف العقول**، بیروت: مؤسسه النشر
الإسلامیه، ۱۴۰۴ق.

خدایار، دادخدا، تأثیر اعمال صالح در زندگی معنوی از
دیدگاه قرآن، **فصلنامه اخلاق پزشکی**، سال ۷، شماره ۲۷، ۱۳۹۳
ش.

خوشدل مفرد، حسین، بررسی حوزه معنایی عمل صالح،
پژوهشنامه علوم و معارف قرآن کریم، سال اول، شماره ۴،
۱۳۸۸ش.

دهخدا، علی اکبر، **فرهنگ دهخدا**، تهران: دانشگاه
تهران: ۱۳۷۳ش.

رستگار جویباری، یعسوب الدین، **تفسیر سورة مبارک
والعصر**، قم: دفتر آیت الله یعسوب الدین رستگار جویباری،
۱۳۷۷.

سبحانی تبریزی، جعفر، **فرهنگ عقاید و مذاهب اسلامی**،
تهران: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام صادق (ع)، ۱۳۸۳ ش.
شریف رضی، محمدبن حسین، **نهج البلاغه**، مترجم: محمد
دشتی، قم: نشر مشهور، ۱۳۷۹ ش.

شکری پینوندی، حسن، **ایمان و عمل صالح**، تهران، نشر
نیلوفرانه، ۱۳۹۹ ش.

صدر، محمدباقر، **عمل صالح از دیدگاه قرآن**، مترجم:
جمال موسوی، تهران: روزبه، ۱۴۰۰ق.

طباطبایی، محمدحسین، **تفسیرالمیزان**، مترجم: ناصرمکارم
شیرازی؛ تهران: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی،
۱۳۷۴ش.

طبرسی، فضل بن حسن، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**،
تهران: نشر ناصر خسرو، ۱۳۸۴ش.

طوسی، محمد بن حسن، **التبیان فی تفسیر القرآن**، قم:
مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۹ق.

طوسی، محمدبن حسن، **مصباح المجتهد**، بیروت: مؤسسه فقه
الشیعه، ۱۴۱۱ق.

عجمین، فاطمه، رابطه عمل صالح با پذیرش ولایت اهل
بیت (علیهم السلام) از منظر المیزان، **پایان نامه**

کارشناسی ارشد، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، دانشگاه
ادیان و مذاهب، ۱۳۹۹ ش.

عسکری، ابو هلال، الفروق اللغویه، قاهر: دارالعلم و
الثقافه، ۱۴۱۸ ق.

عیاشی، تفسیر العیاشی، به کوشش: سید هاشم رسولی
محلاتی، تهران: بی نا، بی تا.

قرطبی، شمس الدین، تفسیر قرطبی، بیروت:
دارالاحیاء التراث العربی، ۱۴۰۵ ق.

قمی، ابن بابویه، فقه الرضا (ع)، مشهد: مؤسسه آل
البيت (علیهم السلام)، ۱۳۶۴ ش.

کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، مترجم: محمد باقر
کمره ای، قم: نشر اسوه، ۱۳۷۵ ش.

کوفی، فرات بن ابراهیم، تفسیر فرات الکوفی، تهران،
وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۱۰ ق.

متقی هندی، علاء الدین، کنز العمال فی سنن الأقوال
والأفعال، بیروت: مؤسسه الرساله، ۱۴۰۱ ق.

مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، تهران: نشر اسلامی،
۱۳۸۶ ش.

مدرسی، سید محمد تقی، تفسیر من هدی القرآن، بیروت، دار
الهدی، ۱۴۰۶ ق.

مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم،
تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۴۳۰ ق.

معین، محمد، فرهنگ معین، تهران: نشر فردوس، ۱۳۸۶ ش.

مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن روش تازه ای در تفسیر
موضوعی قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۷ ش.

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب
الاسلامیه، ۱۳۷۴ ش.

مولودی، فاطمه، فرایند شکل گیری عمل صالح از منظر قرآن
کریم، پایان نامه کارشناسی ارشد، وزارت علوم، تحقیقات و
فناوری، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده الهیات و معارف
اسلامی شهید مطهری، ۱۳۹۶ ش.

وحیدی، محمد، ویژگی‌های عمل صالح از دیدگاه قرآن و روایات با توجه به درآمدهای حرام، تهران: نشر نسیم تحول، ۱۳۹۲ ش.

یوسفی همدانی، الهام، بازخوانی مفهوم عمل صالح و دلالت‌های تربیتی آن بر مبنای نظریه انسان عامل، دوفصلنامه علمی - پژوهشی آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث، دوره ۴، شماره ۱، ۱۳۹۸ ش.